

VINCAS PIETARIS (1850–1902)

Vincas Pietaris lietuvių kultūrinėn atmintin yra patekęs pirmiausia savo istoriniu romanu *Algimantas*, – kūrinium, pelniusiu jam pirmojo lietuvių romano autoriaus šlovę, tegu ir gana prieštariną. Kita Pietario kūryba: apsakymai, apysakos, memuarai, pasakų stilizacijos, publicistika, – lieka romano šešėlyje. Išleista „Lituanistinės bibliotekos“ serijoje (1973), ji, kaip ir didžioji dalis XIX a. lietuvių literatūrinio palikimo, tebėra skaitoma tik siauro lituanistų rato. Ir nors apie Pietarį parašytos dvi monografijos (G. Ilgūno ir V. Katiliaus), jo kūrybos visumos vaizdas lietuvių literatūros istorijoje ligi šiol nėra išsikristalizavęs. Atitinkamai neapibrėžta ir Pietario vieta lietuvių beletristikos raidoje: jis regimas kažkur anuometinės lietuvių prozos paraštėse, šalia kitų lietuvių kaimo buities vaizduotojų, realistų pozityvistų.

Vis dėlto tiek Pietario kūrybinis palikimas, tiek ir jo asmuo, esmingai reprezentuojantys kai kuriuos būdingus XIX a. pabaigos lietuvių kultūros bei literatūros raidos ypatumus, nusipelno išskirtinio tyrinėtoju dėmesio.

BIOGRAFIJA. Pietaris priklausė XIX a. antrojoje pusėje sparčiai gausėjusiam valstietiškos kilmės lietuvių inteligentų būriui. Kaip ir daugelis šio etapo kultūrininkų, sudariusių lietuvių tautinio sąjūdžio branduolį, jis buvo užnemuniškis: gimė 1850 m. rugsėjo 27 (spalio 9) d. valstiečių Kotrynos (mergautinė pavardė Liepiniūtės) ir Antano Jono Pietarių šeimoje, Žiūrių-Gudelių kaime (buv. Vilkaviškio apskrityje). Nuo 1859 m. rudens porą metų lankė Pilviškių pradžios mokyklą, nuo 1865-ųjų su pertrūkiais (dėl badmečio tėviškėje) – Marijampolės apskrities mokyklą ir Suvalkų berniukų gimnaziją. Ją baigęs, 1870 m. gavo stipendiją studijoms Maskvos universitete. Čia jis mokslų kandidato laipsniu 1875 m. baigė fizikos ir matematikos studijas ir tais pačiais metais buvo priimtas į Medicinos fakultetą, kurį baigė 1879 m., įsigydamas teisę dirbti apskrities gydytoju arba verstis laisva praktika. Lietuviai medikai, kaip žinia, galėjo gauti tarnybą ir Lietuvoje, tačiau į Lietuvą Pietaris negrįžo. 1879 m. vasarą jis vedė Mariją Kosovič ir apsigyveno jos tėviškėje Demianske. 1883 m. su šeima persikėlė į Ustiužną, kur iki gyvenimo pabaigos dirbo apskrities gydytoju. Mirė 1902 m. rugsėjo 20 (spalio 3) d. Palaidotas Ustiužnoje, Kazanskojės kapinėse prie cerkvės.

ASMENYBĖ. Pietaris – vienas iš tų XIX a. lietuvių inteligentų, kuriems visą gyvenimą buvo lemta praleisti svetur ir kuriems ne visada pakako ryžto ar talento visomis pajėgomis įsijungti į modernios lietuvių tautos bei jos kultūros formavimo procesą. Tiesiogiai tame procese Pietaris dalyvavo, berods, tik studijų Maskvos universitete metais: čia, draugų ir bendraminčių ratelyje, jis galėjo toliau kurti lietuvių kultūros puoselėjimo planus, pradėjusius klostytis jo galvoje dar Suvalkų gimnazijoje. Tiesą sakant, tai buvo veikiau ne planai, o tik kalbos ir svajonės apie lietuviystę, kaip kad teigia vienas iš ratelio narių, artimiausias Pietario bičiulis J. Basanavičius: „Pasakos iš praeities mūsų tautos, svajones apie jos šiosdieninius reikalus ir jos likimą – tai buvo kasdieninė tema mūsų pasikalbėjimų, ne kartą – karštų disputų.“¹

Pietario vedybos su ruse ortodokse M. Kosovič ūmai atitolino jį nuo bičiulių, sukomplicavo santykius su artimaisiais ir ilgam užkirto kelius į tėviškę. Liko tik svajonės apie lietuviystę ir Lietuvą. Vis dėlto jis nebuvo vien tautinio atgimimo stebėtojas, šildęsis prie kitų kurstomos ugnies, kaip pats save viename laiške J. Basanavičiui yra negailestingai apibūdinęs². Pietario svajonės apie Lietuvą ilgainiui klostosi į tekstus: straipsnius apie Lietuvos istoriją bei jos dabarties problemas, eseistinius

¹ Basanavičius, Jonas, 1970: *Rinktiniai raštai*, paruošė Danutė Krištopaitė, [įžangos straipsnį parašė Juozas Jurginis], Vilnius, 634.

² Ibid., 648

svarstymus apie lietuvių kultūrą ir lemtį, memuarus, grožinės prozos kūrinis. Rašymas jam, gyvenusiam ir dirbusiam Rusijoje, buvo vienintelė galimybė prisidėti prie tautinio atgimimo, o veikiausiai – ir reabilituotis bičiulių bei artimųjų akyse. Anaiptol ne pagal tautinio atgimimo herojinius idealus susiklostęs gyvenimas (vietoje aukos tėvynei – laiminga santuoka su svetimtaute, ir dar lenkų kilmės ruse!), regis, ir pačiam Pietariui kėlė vidinių problemų. Dažnas jo laiškas ar prozos kūrinys persmelktas kartėliu, kaltės ar nusivylimo savimi jausmu, gaudžia autoironija, sumišusių su gailėsiu ir tėviškės – „savo kampo“ – ilgesiu. Pietaris – suklypęs herojus, mėginęs savo kūryba išpirkti kaltę dėl netesėto heroizmo, sūnus paklydėlis, siekęs įrodyti sau ir kitiems, jog jis – tik intrigu ir aplinkybių auka (būti auka tautinio atgimimo epochoje – kone privaloma).

Gydytojaudamas Demianske, o vėliau Ustiužnoje, jis patyrė keleriopą izoliaciją: ne tik gyveno svetimoje kultūrinėje aplinkoje, bet ir sunkiai mezgė ryšius su savąja, lietuviškąja. Neaiškūs, moralinės išdavystės antspaudu paženklinti santykiai su studijų draugais bei artimaisiais (o gal ir su pačiu savimi), baimės įkliūti kaustomas bendradarbiavimas lietuviškoje spaudoje, trūkinėjantis laiškų ryšys, pagaliau nepavykęs bandymas įsidarbinti Lietuvoje ir jį sekę vieši kaltinimai renegatyste, – tokia buvo savanoriškos tremties kaina. A. Dambrauskas, Rusijos valdžios 1889 m. nutremtas būtent į Ustiužną ir penkerius metus ten su Pietariu bendravęs, raginęs jį imtis rašytojo plunksnos bei tarpininkavęs skelbiant jo kūrinis lietuvių spaudoje, matyt, neatsitiktinai davė jam slapyvardį *Savasis*. A. Dambrauskui, Pietario kultūrinės izoliacijos ir vienatvės liudytojui, labiau nei kam kitam galėjo atsiverti Pietario lemties dramatismas: noras būti savam, kai kitų akyse jau toks nebesi (tautinio atgimimo epochoje, formavusioje naujus lietuviškumo kontūrus ir išryškinusioje įtampas tarp *sava* ir *svetima*, buvo ne taip jau lengva išlikti *savuoju*: prisiminkime Maironio formulę „Jie iš mūsų, bet jau nebe mūsų“).

Paskutinįjį savo gyvenimo dešimtmetį Pietaris ypač intensyviai reiškėsi lietuvių draudžiamoje spaudoje savo rašiniais (visų pirma istoriografiniais) bei proza. Tiesa, tyliai, po įvairiais slapyvardžiais užsislėpęs, norėdamas likti neatpažintas ir išties toks likęs, — svetimas *Savasis*. J. Basanavičiaus liudijimu, lietuviška visuomenė sužinojo apie Pietarį tik po jo mirties:

Iš tų trumpokų žinių, kurias iš „S. Peterburgskija Viedomosti“ (n. 280, 1902 m.) atkartodamas, „Tėvynės Sargas“ (n. 10–11, 1902 m.) padavė lietuviškai ir lenkiškai visuomenei, dasižinota pirmąkart, nors ir labai menkai, apie myrį, gyvenimą bei veikalus vieno iš gambiausių mūsų beletristų, kurs pastarame laike daugiausia po pseudonimu „Savasis“ rašinėjo ir įvairiuose laikraščiuose sandarbavo.³

Pietario plunksnai priklauso daugiau nei trisdešimt įvairios tematikos straipsnių anuometinėje lietuvių spaudoje: *Aušroje*, *Varpe*, *Ūkininke*, *Vienybėje lietuvininkų*, *Tėvynės sarge*. Jie, kaip ir rašytojo epistolinis palikimas, rodo, kaip atidžiai jis žvelgė į Lietuvą ir kaip įžvalgiai matė tautoje vykstančias permainas bei jautė jos reikmes. Rūpestis bendra lietuvių kultūros būseną buvo vienas svarbiausių jo įvairiapusiškos kūrybos argumentų ir variklių, skatinusių tėviškės labai darbuotis naktimis, įveikus nuovargį ir nepasitikėjimą rašytojiškais gabumais. Sąmoninga pastanga užpildyti kultūros spragas pasireiškė dar gimnazijoje jo berniokišku užmoju parašyti lietuvių kalbos gramatiką. Ir vėliau, jau studijuodamas Maskvos universitete ar dirbdamas gydytoju Demianske bei Ustiužnoje, ne sykį ėmėsi panašaus „spragų kamšymo“, tarkime, rašė žodyną *Vardai augalų, gyvulių, žvėrių, paukščių, žuvų, vabalų, kirmėlių*, kuris taip ir liko neskelbtas. Pietaris buvo vienas tautinio atgimimo epochos universalų: ne tik prozininkas, bet ir publicistas, istorikas, archeologas, filologas, vertėjas, literatūros kritikas ir netgi dailininkas.

Tą savo universalumą pats Pietaris vertinęs, tiesa, ganėtinai skeptiškai – kaip diletantizmą. Ir ne be pagrindo. Povandeninio laivo, kuriuo jis tikėjęsis palaužti Rusijos karinę galią, arba Lietuvos perkėlimo ramesnėn pasaulio vieton (Ceilonan arba Argertinon) projektai – tiesiog anekdotiški tokio

³ Ibid., 632.

diletantizmo atvejai. Panašių pavyzdžių galima būtų prirankioti ir iš Pietario istoriografijos⁴, iš lietuvių tautosakos tekstų interpretacijų ar kalbos etimologizavimo. Tokios aušrininkiškos svajonės sunkiai įsikomponuoja į paskutiniojo amžiaus dešimtmečio lietuvių kultūrinius mintijimus, pasižyminčius pozityvistiniu blaivumu ir vis didėjančia specializacija. Jos, kaip ir daugelis Pietario kūrybos savitumų, radosi iš jo kultūrinės vienatvės.

KŪRYBA. Didžiausią išliekamąją vertę turi, be abejo, Pietario beletristika. Jos žanrinis spektras kaip reta platus: nuo tautosakinės tradicijos vagoje tebesančių literatūrinių anekdotų, „melų“ ar stilizuotų pasakų ciklo vaikams *Lapės gyvenimas ir mirtis* (išsp. 1905) iki istorinio nuotykinio romano *Algimantas* (par. 1900–1902, išsp. 1904–1905). Be to, Pietaris yra parašęs apie dvidešimt apsakymų, dvi stambias apysakas – *Keidošių Onutė* (1899) ir *Kelionės* (išsp. 1902–1903), pluoštą memuarinių-etnografinių apybraižų bei sukūręs dramą *Kova ties Žalgiriais* (1906). Deja, Pietariui tik retame kūrinyje (tarkime, stilizuotų pasakų cikle) pavyko išvengti žanrinių kompozicinių nelygumų ar kitokių meninių kliaučių, būdingų anuometinei lietuvių beletristikai.

V. Pietario proza, kad ir neiškopusi į chrestomatines literatūrinio palikimo aukštumas, yra įdomus reiškinys lietuvių literatūros istorijoje. Ji suėmusi savin įvairias XIX a. pabaigos lietuvių kultūrai ir literatūrai būdingas idėines bei menines pakraipas ir reprezentuoja netgi prieštaringų pasaulėjautos bei stiliaus tendencijų santarmę. Idėjinio bei estetinio margumo XIX a. pabaigos lietuvių kultūroje bei literatūroje netrūko, – jį lėmė pagreitinti literatūros raidos tempai: keliuose dešimtmečiuose vienas šalia kito glaudžiasi didaktinis švietėjiškas, romantinis ir pozityvistinis etapai. Pietario kūryboje jie tarsi persmelkę vienas kitą, romantinės svajos, švietėjiški ir pozityvistiniai projektai maksimaliai suartėję. Jo prozoje į netikėčiausius derinius susiaudžia liaudies žodinės kūrybos ir didaktinės raštijos, publicistikos ir beletristikos gijos. Gyvendamas toli nuo Lietuvos, jis gyvai atsiliepė į visa, kas lietuvių raštijoje tuomet dėjos. Visa norėta pačiam išmėginti, visais registras groti. Idėjinės ar juoba estetinės priklausomybės klausimo Pietaris sau nekėlė. Tą liudija, be kita ko, ir jo publikacijų kelias. Tai tik kelias į Lietuvą, – nesvarbu, kokiam spaudiny jos skaitytoją pasieks.

Idėjinio bei estetinio registro platumu bei sintezės pastanga Pietaris yra neabejotinai Vaižganto pirmtakas. Vis dėlto Pietario tekstai, palyginti su Vaižganto proza, yra ganėtinai eklektiški, dažnai subyrantys į atskirus fragmentus. Ir tai suprantama: Pietaris kūrė ankstesniame literatūros raidos etape, kai lietuvių proza dar vadavosi iš raštijos sinkretizmo, o socialinė bei politinė rašytinio žodžio funkcija buvo svarbesnė nei estetinė. „Jo kūryboje, – pasak A. Zalatoriaus, – bene akivaizdžiausiai išryškėjo toji sudėtinga meninė problema, kurią sunkiai sekėsi spręsti ir vėlesniems mūsų prozininkams. Tai disproporcija tarp talentingo atskirų epizodu pasakotojo ir silpno tų epizodų komponuotojo: epizodas pasakotoją per toli nuvilioja į šalį, daiktai bei reiškiniai pavergia jį, ir jis nebesugeba išsivaduoti iš jų nelaisvės, pažiūrėti į juos kūrinio visumos požiūriu.“⁵

Tačiau Pietario kūrybos, o ir atskirų kūrinių eklektika susijusi ne tik su anuometinės lietuvių prozos vis dar mokiniška stadija, bet ir su autoriaus talento, kurį galėtume pavadinti rezonansiniu, pobūdžiu. Ne sykį, mąstydamas apie kūrybą ir jos ištakas, Pietaris savo rašytojo talentą labai santūriai apibūdina tik kaip pasakoriaus brolio talento šešėlį. Iškalbingas šiuo požiūriu dažnai cituojamas jo laiško A. Dambrauskui-A. Jakštui fragmentas:

Ilgu man ir nuobodu be savo svieto ir be savo žmonių. Laukstu, jog nėra jau brolio. Širdį man skauda, jog aš nespėjau sunaudoti jo puikią kalbą, jo būdus tarimo, jo protą, pilną lietuviškos dvasios. Tai ne tik mano vieno nustojimas. Jūs matėte ir girdėjote tik menką šešėlį to, kas buvo mano brolyje. Ir tas menkas šešėlis dėl Jūsų panėšėjo ant epopėjos. Bet jeigu Jums būtų tekę paklausti tą epopėją iš pirmų lūpų!..⁶

Kai kurie jo kūriniai (tarkime, „Girinės pasakos“, „Girininkų melagiai ir jų melai“) ar kūrinių fragmentai („Raugalų Raulas“, „Spragaručio žiedas“, „Kaimo sūdas“) išties radęsi liaudies pasakojimo

⁴ Ją gana išsamiai yra aptaręs J. Brazaitis straipsnyje „Pietario istoriosofinės nuotrupos“. Žr.: Brazaitis, Juozas, 1980: *Raštai*, 1, Chicago, Ill., 473–484.

⁵ Zalatorius, Albertas, 1971: *Lietuvių apsakymo raida ir poetika*, Vilnius, 49.

⁶ Pietaris, Vincas, 1973: *Rinktiniai raštai*, parengė [ir įžangos straipsnį parašė] Vincas Kuzmickas, Vilnius, 612.

vagoje ir veikiausiai iš brolio Kazio nusiklausyti. Vis dėlto teiginys, jog Pietaris esąs tik brolio talento šešėlis, yra daugiau retorinis. Juo rašytojas atskleidžia tik vieną savo talento pusę – gebėjimą sklandžiai ir šmaikščiai pasakoti ir pabrėžia savo artimumą liaudies žodinei tradicijai. Pietario pasaulėjautos esmę ir, panašiai kaip P. Vaičičio, dvilytį – pozityvistiškai romantinį bei epiškai lyrinį – kūrybos pobūdį taikliai nusako jo formuluotė „protas, pilnas lietuviškos dvasios“.

Lyrinis Pietario talentas taip pat išaugęs iš liaudies tradicijos – iš liaudies dainos. Bet šiuo atveju tarp tradicijos ir kūrėjo jau nestovi tarpininkas brolis. Iš laiškų, prisiminimų, grožinių tekstų ryškėja ypatingas Pietario jautrumas lietuvių liaudies dainai. Sykį girdėtos dainos skambesys pagauna ir nebepaleidžia: ilgai rezonuoja kūrėjo sieloje, sukeldamas subtiliausius jos virpesius, skleidžiasi tekste muzikaliais periodais – tarsi dainos sukeltais ribuliais. Kurti iš nuostabos, per dainą patyrus pasaulio grožio ar liūdnumo antplūdį, – tai jau romantinis kūrėjo *credo*, įskaitomas Pietario laiške J. Basanavičiui, rašytame 1894 metais:

1892 metuose parvažiavęs į Lietuvą, su broliu nedėdienyje grįžtu sykį pavakare namo iš laukų. Kaip buvo tikrai, nemenu, žinau tik tiek, jog ties viduriu kiemo kaip stabas mane ištiko. Išgirdau giedant giesmę sutartinai negirdėtu da man balsu. Giedojo mano brolio dvi dukters ir apie keturi jauni vaikinai. Giesmė šita gana tiesmuka, kaip ir daugumas lietuviškų giesmių, bet teip daug turi savyje liūdnos grožybės, jog jaja aš ilgai atsigėrėti negalėjau. Ji monotoniška, bet klausydamas užmiršti apie tai. Gaudai tik gaidą, seki ausia ir širdžia išsilankstymus balso... Tai tartum volungė rykauja liūdnai sodo medžiuose, tai, rodosi, vėjas gaudžia šile, dejuoja. Kyla atmintyje seni užmiršti vaizdai jaunų dienų: plačios lankos paupiu, saulėtvankoje mirgančios ir dūzgiančios visokių vabalėlių, skambančios paukščių giesmėmis... Tai skardo vėsa užsupa, tai tamsi slapta nakties tvostelia... Galybė neišpasakyta giesmėje gyvena!

Kapai ant kapų, ant kapų kapai – tai mūsų tėvynė. Tie kapai medžiais, medeliais apžėlę. O tie medeliai mūsų ašaromis ir krauju laistyti. Argi dyvai, jog teip liūdnos giesmės jų paunksnyje dygo? Išminties ir jausmų mūsų dvasios nuo amžių pajėgos tvenkėsi giesmėje ir pasakoj. Argi dyvai dėl to, jog jos galingos?

Ir vėl lietuviška giesmė skrenda į lietuvių namus, ir vėl Medžiojima [deivė Medeinė] tartum pabudusi rėkia: „Auginkite girias“. Ant aukštų kalnų vasaros karštyje tirpsta ledai, sniegas, vanduo pašokiais griūva į klonius, užlieja lygias pakalnes – lankas! Teip ir lietuvestė.⁷

Fragmente taikliai užfiksuotas teksto gimimas iš dainos ir svarbiausios Pietario romantinės kūrybos atramos: asmeninė ir tautos kultūrinė atmintis, gaivinama liaudies kūrybos, taip pat metaforiškas, ženkliškas ar net pranašiškas pasaulio matymas bei interpretavimas.

Abi šios kūrybos pusės Pietario tekste paprastai nesusiliejusios. Galimas daiktas, jų ir nesiekta sulieti, bet, priešingai, norėta užfiksuoti dvejopą – savo ir brolio – kūrybingumą. Brolis netgi pasirodo ne viename Pietario kūrinyje kaip pasakotojo palydovas ir antrininkas. Taip radosi lietuvių literatūroje bene išskirtinė dviguba pasakotojo figūra. Dažname kūrinyje ji tarsi skyla į šmaikštuolį pasakorių, perteikiantį fabulą, ir subjektyvų, svajingą autorinį pasakotoją, lyrinėmis digresijomis mėginanti buitiskam pasakojimui suteikti būtiškumo. Tipiškas tokio dvigubo pasakotojo ir dvigubos vaizdavimo perspektyvos atvejis yra apsakymas „Kaimo sūdas“, kuriame lyrinis pasakotojas prabyla tik užmerkus akis jo antrininkui, praktikui ir kaimo istorijų žinovui broliui. Apysakoje *Kelionės* brolis taip pat reprezentuoja praktiškąją, aktyviąją, o autorinis pasakotojas – subjektyviąją, mąsliają gyvenimo stebėtojo perspektyvą. Ne vienu atveju būtent subjektyvusis pasakotojas įrėmina tekstą, pradėdamas jį įspūdingais, banguojančiais lyrinės prozos periodais, o baigdamas trumpu lyrinio atodūsiu. „Spragaručio žiedo“, „Kaimo sūdo“ ar apybraižos „Žiūrų Gudelių apygardos“ pradžios galėtų būti skaitomos ir kaip savarankiški tekstai – lyrinės miniatiūros. Deja, romantinė lyrinė pasaulio pagava Pietario kūryboje yra daugiau epizodinė, ją dažnai užgožia „pasakbrėžio“ ar didaktinės intonacijos. Pozityvistinė laikotarpio dvasia, protegavusi blaivų, racionalų žodį, formavusi aktyvų, švietėjišką santykį su skaitytoju, slopino romantinę ir skatino epinę Pietario talento pusę. Be to, nepakankamai pasitikėdamas savo, rašytojo, sugebėjimais (tą liudija jo tekstuose pasikartojanti autoironija, skeptiški savo kūrybos rezultatų vertinimai), Pietaris, regis, pirmiausia stengėsi kaip galint geriau „sunaudoti“

⁷ Basanavičius 1970, 657–658.

brolio kūrybingumą, bevelijo būti tik jo rezonatorius.

Tarpininko, perkūrėjo, o ne kūrėjo vaidmuo galbūt labiausiai atitiko intuityviai pajautai savo paties talento prigimčiai: gebėjimui rezonuoti, atspindėti, žaisti aidais ir atspindžiais. A. Dambrauskas-A. Jakštas Pietario kūrybingumą yra siejęs visų pirma su puikia jo atmintimi: „Ką dar vaiku būdamas nuo brolio, motinos arba kaimynų buvo girdėjęs, jis viską iki pat smerties taip gerai atmindavo, jog ir mažiausius daiktus beveik žodis į žodį galėjo papasakoti. Taigi gera atmintis pakeitė jam ir lietuvišką knygyną, ir lietuvišką gramatiką, ir lietuvišką žodyną, atmintis buvo jam tai vienatinis šaltinis, iš kurio sėmė siužetus savo pasakojimams ir apysakoms.“⁸ Tačiau Pietario atmintis, kaip matėme iš anksčiau cituoto laiško J. Basanavičiui, buvo labai kūrybinga, nerianti ne tik į savo ar kitų jaunystę, bet ir į amžių glūdumas, rekonstruojanti ir konstruojanti ir pagaliau perauganti į romantinę vaizduotę.

KŪRYBOS IR PASAULĖJAUTOS BRUOŽAI: TARP ROMANTIZMO IR POZITYVIZMO. Pietaris – be abejonų, pats romantiškiausias XIX a. lietuvių prozininkas. Pirmiausia į akis krenta jo sąmoninga etnokultūrinė angažuotė. Jo tekstuose įvairiais pavidalais nuolatos iškyla lietuviškumo problema: lietuviškumo ribos, genezė ir perspektyva – visa tai aptariama publicistiniuose istoriosofiniuose intarpuose, tampa veikėjų diskusijų tema ar net konfliktų pagrindu; lietuviškumo ieškoma veikėjų būdo ir veido bruožuose, jų elgsenoje, gamtovaizdyje.

Pietario dėmesys lietuviškumui pasireiškė jau pirmojoje publikacijoje – kritiškoje jo laiško ištraukoje apie A. Kirkoro nelietuvišką Lietuvą (ją Basanavičius dar 1884 metais be autoriaus žinios paskelbė *Aušroje*). Didžioji dalis vėlesnės Pietario kūrybos: istoriografija, atsiminimai, apysakos ir istorinis romanas, – taip pat kelia tautinio identiteto klausimą bei brėžia lietuviškumo ribas. Pietario vaizduotėje jos nusidriekusios ne tik į rytus ir pietryčius, kiek mena geriausi LDK laikai, bet ir į vakarus, į buvusias prūsų žemes. Istorinė Lietuvos praeitis romantikui Pietariui gyvesnė už varganą dabartį, išlaikiusią šiose teritorijose tik menkus lietuviškumo pėdsakus. Didžiąją Vidurio Europos teritorija jam, kaip ir ne vienam aušrininkui, nusėta lietuviškumo ženklais, jis atkakliai ieško jų net ir savo uošvijoje Demianske, taip mėgindamas kompensuoti dabarties Lietuvos politinę bejėgystę.

Pietario lietuviškumas kartu yra regioninis, su „savo kampu“ susijęs. Jam, visą gyvenimą praleidusiam Rusijoje, Lietuva buvo visų pirma atminties žemė, atgimstanti iš vaikystėje ir ankstyvoje jaunystėje regėtų vaizdų bei patirtų įspūdžių, – atminties vitražas, nušviestas trumpų apsilankymų tėviškėje. Gal kaip tik dėl to Pietaris išsiskiria iš kitų ano meto kultūrininkų bei rašytojų sūduviečių savo pabrėžiamu regioniniu patriotizmu. Apie savo kultūrinę etninę priklausomybę Sūduvijai rašytojas kalba su pasididžiavimu, iš jos perspektyvos dairosi į visą Lietuvą bei kaimynus. Pietario, panašiai kaip ir J. Basanavičiaus, žvilgsnis dažnai smelkiasi į krašto praeitį, mėgindamas rekonstruoti sūduviečių senovę. Ypač miela jam buvo artimo, gal net kraujo ryšio su prūsais tema, susijusi ir su jo paties prūsiskos kilmės versija.

Intensyvus istorijos jausmas – kitas svarbus Pietario romantinės pasaulėjautos elementas. Jis yra radęsis tautinio atgimimo idėjų kontekste ir paveiktas aušrininkų, visų pirma bičiulio J. Basanavičiaus, istorinių etnografinių studijų. „Ta mūsų senovė ir šiandien stovi kaip mįslis neatmintas, ir mes iš savo rankų išleidžiame neatsargiai ir paskutinius ženklelius, kurie galėtų mums šiek tiek pritarti, išrišant šitą klausimą apie mūsų senovę, senovės papratimus ir t. t.“⁹, – šie Pietario žodžiai iš laiško A. Dambrauskui-A. Jakštui, rašyto paskutiniaisiais XIX a. metais, tobulai pratęsia *Aušros* pratarmėje J. Basanavičiaus suformuluotą praeities tyrimo ir rekonstravimo programą. Tipiškai aušrininkiška, leidžianti įsivyrauti romantinei vaizduotei, ir Pietario istoriografija – tik kur ne kur joje prasikiša pozityvistiškai nuspalvintos interpretacijos (tarkime, apie tautų kovą už būvį istorinėje arenoje). Istorinės sąmonės svorį Pietario pasaulėvokoje akivaizdžiausiai įrodo ir jo ryžtas sukurti pirmąjį lietuvių istorinį romaną.

Tačiau Pietario istorijos jausmas, palyginti su aušrininkų, yra kur kas subjektyvesnis, sakykime, netgi asmeniškėnis. Tautos ir giminės istorija jo sąmonėje skleidžiasi paraleliai, tautos lemtį jis sieja

⁸ *Tėvynės sargas*, 1902, Nr. 10/11.

⁹ Pietaris 1973, 592.

su giminės lemtimi: „Žlugo tauta, žlugo ir mūsų šeimyna. Turbūt ir toliau lemta mūsų šeimynai eiti vienodais keliais su likučiais mūsų tautos.“¹⁰ Istorijos jausmo suasmeninimas bei lengvas dabarties ir praeities perspektyvų kaitaliojimas, istorijos sudabartinimas galėtų būti paaiškinti kultūrinės izoliacijos užaštrinta Pietario laiko jausena. Praeities laikas ir patirtis Pietario kultūrinėje vienatvėje buvo aktualūs, o gal ir ne mažiau realūs, nei dabarties išgyvenimai, nes visa, kas tiesiogiai siejosi su Lietuva – vaikystės prisiminimai, studijų metų planai ir svajonės, – buvo jau praeityje. Lietuva jam skleidėsi visų pirma atminties paradigmoje. Istorijos ar bėgančio laiko perspektyvoje Pietaris linkęs matyti ir save bei savo giminės istoriją.

Pietario erdvė ir gamta – taip pat kultūros ir istorijos paženklintos. Gamta jam, kaip ir apskritai romantikams nuo J. G. Herderio laikų, – tautos istorijos ir jos būdo formuotoja, istorijos ženklų, kultūrinės atminties saugotoja. Neatsitiktinai, rašydamas apie Pietarį, J. Basanavičius užsimena apie tėviškės gamtos jiems abiem darytą „nemenką įtekme“ „ant išsilavinimo proto, o teipogi, iš didesnės dalies, ir lietuviškumo“¹¹. Pietario nuostabiai meniškuose peizažuose atsiveria dvejopa – asmeninė ir kultūrinė – atmintis, jie yra dvigubai emociškai pakrauti. Kadaisė regėti gamtos vaizdai, ūmai nušvitę sąmonėje, atgaivina praeities įspūdžius bei būsenas, atpalaiduoja vaizduotės galias, neša autorių į jo ir į tautos jaunystės laikus. Gamtos vaizdai Pietario tekste nėra vien kompozicinė jungtis ar puošmena. Atrodo, jie pagauna autorių tarsi koks įkvėpimo šuoras, suliejantis gamtos ir kūrybos gyvastis, ir, ko gero, yra svarbesni pačiam autoriui, o ne tekstui. Tačiau būdami kūrėjo estetinė atgaiva, jie drauge yra ir svarbus lietuviškumo elementas, jais atkuriamą „gimtojo kampo“ dvasia, juose ieškoma istorijos pėdsakų. Ypač įspūdingi, praeities perspektyvą dabartyje atveriantys *Kelionių* peizažai, senovės Lietuvos koloritas sėkmingai kuriamas *Algimanto* gamtos vaizdais. Santykiu su gamta ir jos vaizdavimo būdu Pietaris yra artimesnis, be abejo, romantikui Maironiui, o ne realistei Žemaiti.

Kaip vieną iš Pietario romantinės laikysenos ypatumų reikėtų paminėti jo sąmoningą dėmesį liaudies kūrybai ir ypač – jo vaizduotės glaudų ryšį su liaudies daina (jį liudija, be kita ko, ir tas faktas, jog Pietaris yra iliustravęs lietuvių liaudies dainas). Tai bene pirmasis lietuvių prozininkas, savo kūryboje mėginęs perprasti liaudies dainos grožio paslaptis bei siejęs ją su lietuviu charakteriu. Iš liaudies dainos įspūdžio išaugęs netgi vienas Pietario apsakymų – „Kaimo sūdas“. Tiesa, jame, kaip ir daugelyje kitų Pietario tekstų, nepasiliekiama romantiškame svajingume, bet pozityvistiškai imama grumtis su kaimo negerovėmis: girtavimu, supykdytųjų du puikius kaimo dainorius. Vis dėlto moralinis kazusas sprendžiamas žaismingai, pačios kaimo kultūros siūlomomis formomis. Kaimiečiai surengia peštukams teismą, savo detalėmis primenantį teatralizuotą piršlio bylos ceremoniją. Taigi vietoj tiesmuko moralizavimo – ydas gydantis liaudies humoras.

Pietario požiūryje į liaudies kūrybinį palikimą kartais keistai susiliesdavo aušrininkiškas romantizmas ir pozityvisto, įtikėjusio mokslinė bei techninė pažanga, entuziazmas. Tą pažangą jis mėgino nukelti į amžių glūdumas ir ieškojo jos pėdsakų senovės lietuvių dvasinėje kultūroje bei pasaulėvaizdyje. Kaip tik čia Pietario mintis ne sykį pozityvistiškai susimegzdavo, dainos metaforas perskaitydama kaip materialinės kultūros ženklus (taip yra radęsis, tarkime, jo įsitikinimas, jog senovės lietuviai mokėję pasigaminti ledą).

Būdamas ne vien etnokultūriškai, bet ir politiškai angažuotas, Pietaris savo publicistiniuose ir beletristiniuose rašiniuose svarstė, mėgino spręsti opiausias dabarties problemas, susijusias su lietuviyste. Jam rūpėjo lietuvių tautos lemtis, jos dabartinės socialinės struktūros genezė bei raidos perspektyvos, bet daugiausia širdies peršulio kėlė lietuvių-lenkų konfliktas. Jis pats buvo dar nuo mokyklos laikų tan konfliktan įtrauktas, ne sykį įžeidinėtas ir žemintas, o į panašius išpuolius reagavęs aštriai ir ūmiai... Vienos patriotinės polemikos metu oponento „mozūriuko“ apspjautas, tvojęs jam per petį geležiniu plaktuku¹². Panašaus žodinio apsispjaudymo ir „apsiskaldymo“ esama ir jo raštuose. Ne sykį, užuot rėmęsis su oponentais loginiais argumentais, Pietaris pratrūksta emocijomis: pagieža,

¹⁰ Ibid., 535.

¹¹ Ibid., 632

¹² Basanavičius 1970, 637.

pykčiu, jtūžiu. Jo kūrybiniame palikime itin autentiškai užfiksuotos poliariškiausios anuometinio tautinio konflikto emocijos, kurias šiandien vadintume tautinio nepakantumo apraiškomis. Pats Pietaris tai suvokė, berods, tik kaip reakciją į kitų neapykantą ir panieką ir dėl to jautėsi esąs teišus. Laiške sūnėnui Kazimierui 1901 m. jis rašė: „<...> mus laiko už pikčių pikčiausius žmones tiktai dėl to, jog mes lietuviai“¹³, ir skubėjo niekintojams atsilyginti tuo pačiu. Tiesa, jis kartais pasiduodavo ir gana tamsiai, per šimtmečius liaudyje susiklosčiusiai inercijai, pašiepdavo kitatautį vien dėl jo kitoniškumo (tokie būtų jo anekdotiški, neskoningi kandūs pasakojimai apie žydus, veikiausiai nusiklausyti iš liaudies žodinės tradicijos). Lenkų ir lenkuojančių adresu neigiamų replikų gausiausia *Keidošių Onutėje*, gudai beveik be išimčių neigiamai vaizduojami *Algimante*, bet pastaruoju atveju būtų neteisinga kalbėti apie autoriaus tautinį nepakantumą: savųjų ir priešų vaizdavimo visokeriopa poliarizacija aiškintina teksto logika.

Svarstydamas lietuviybės kelius, ieškodamas sprendimų aktualioms lietuvių kultūros ir tautos raidos problemoms, Pietaris ne sykį priartėja prie pozityvistų. Net ir romantiškiausi Pietario mąstymai – jo istoriografija – pajvairinta pozityvistiniais minties vingiais ir interpretacijomis. Pozityvi yra jo kultūrinės ir ekonominės tautos kovos už būvį idėja. Pozityvus pabrėžiamas rūpestis medžiagiška tautos stiprybe ir „proto išaštrinimu“ – nuo šių dviejų faktorių, Pietario manymu, tiesiogiai priklauso tautos sėkmė. Tačiau, palyginti su nuosekliausiu lietuvių tautinio atgimimo pozityvistu V. Kudirka, Pietario pozityvizmas yra sporadiškas ar net, sakytume, dekoratyvus, nes nepersmelkęs visos jo pasaulėjautos. Ypač akivaizdžiai skiriasi jų santykis su lietuviškumu: V. Kudirkos jis nepriekaištingai analitinis ir kritiškas, Pietario – ne ką nuo aušrininkams būdingos savimeilės ir kompensacinio entuziazmo tenutolęs. Kudirka lietuviškumą kreipia tiesos ir teisingumo keliu, Pietaris tiesą ir teisingumą tapatina su lietuviškumu.

Iš vyrų kūrėjų Pietaris išsiskirtų ypatingu dėmesiu moterims ir joms skiriama vieta tautos kultūroje bei istorijoje. Pietario sukurtos moterys yra netikėtai veiklios, tautiškai susipratusios – taigi atitinkančios pozityvistinį emancipuotos moters modelį. Nors iš kūrybinio palikimo visumos ir čia ryškėja kai kurie kompromisai: moterų proto aštrumą bei visuomeninį aktyvumą mėginama derinti su tautiškai atributine mergyste ar motinyste.

Į Pietario kūrybą galėtume žvelgti ir kaip į švietėjiškos didaktinės tradicijos tąsą. Tik Pietario didaktika ryškiau nei ankstesniųjų didaktinės prozos autorių susieta su lietuvių tautos problema ir praplėsta istorine dimensija. Pietaris moko ir šviečia, o kartais ir moralizuoja lietuvių tautos praeities ir ateities perspektyvoje. Šį skirtumą akivaizdžiausiai matysime, palyginę J. S. Dovydaičio ar P. Gomalevskio keliaujančius senukus, M. Valančiaus Juzę Viskantą ir Pietario keliaujanti pasakotoją iš jo apysakos *Kelionės arba Palangos Juzę* ir Pietario *Keidošių Onutę*. Vis dėlto Pietaris iš prigimties jau veikiau yra estetas nei moralizuotojas. Jo smulkiosios prozos moraliniai kazusai dažniausiai nėra rimti, o ir rimtesnieji pateikti su anekdotiniu šmaikštumu. Ir mokydamas Pietaris pirmiausia yra pasakorius, o ne pamokslautojas.

PROZOS SAVITUMAS. Pietario smulkioji proza paprastai šliejama prie buitinio realizmo. Žanriškai neapibrėžti jo kūrinėliai, kartais turintys ryškesnį konfliktinį branduolį („Bėda geram žmogui, bet ir niekšui ne visada laimė“, „Kreivos atžalos“), bet dažniausiai – anekdotiškai lengvi ir žaismingi, išties rodosi esą tik kaimo gyvenimo fragmentai. Vis dėlto į vaizduojamąjį objektą Pietaris žvelgė kiek kitaip nei daugelis jo amžininkų beletristų. „Kaip ne vieno jau pastebėta, socialiniai motyvai jo kūryboje nėra itin išryškinti, užtat doroviniu požiūriu čia randame daug aniems laikams originalių, karštai svarstomų klausimų apie žmogaus ir gamtos ryšį, tautos egzistavimo pagrindus, šviežių įspūdžių ir idėjų reikšmę gyvenime, amžiną siekimą atsinaujinti ir kt.“ – teigia A. Zalatorius¹⁴.

Dažną Pietario tekstą gaubia nostalgijos ūkas, radęsis vaizduojant iš atminties, iš laiko ir erdvės perspektyvos. Ko gero, kaip tik autoriaus likimo nulemta vaizdavimo distancija ir sukuria erdvę apmąstymams, kokių pasigestume kitų autorių kūrinuose (vėliau panaši nostalgija visu ryškumu pasireiškė neoromantikų kūryboje, bet ten ji randasi pačiam senajam kaimui traukiantis iš gyvenimo ar

¹³ VUB RS, d. 1430, nr. 7.

¹⁴ Zalatorius 1971, 167.

pajutus intelektualinę distanciją su juo). Pietaris, atminty prisišaukęs gimtojo kaimo vaizdus ir istorijas, ne sykį susimąsto apie žmogaus ir tautos lemtį. Lemties motyvas, intensyvus laiko ir praeinamybės jausmas, jautrumas racionaliai sunkiai paaiškinamam gyvenimo bangavimui, – visa tai išskiria Pietarį iš kitų XIX a. prozininkų.

Pietario santykis su realybe ir jos perteikimas neretai subjektyvūs – tai yra pastebėjęs ne vienas jo kūrybos tyrinėtojas. Atkreipęs dėmesį į rašytojo pomėgį pasakoti pirmuoju asmeniu, A. Zalatorius konstatuoja, jog tai nėra nei fiktyvus literatūrinis personažas, nei „lyrinis herojus“, bet pats autorius¹⁵. Pasak J. Brazaičio, „autorius negali palikti savo asmens anapus. Į vaizduojamą gyvenimą jis atsikraustė su savo nuomonėmis ir simpatijomis – darosi subjektyvus“¹⁶. Autoriaus subjektyvumas yra didesnis, nei iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti. Kai kurie pasikartojantys jo prozos motyvai rodo rašytoją buvus ne tik nešališką kaimo gyvenimo vaizduotoją, bet ir kūrėją, įklampusį savo paties gyvenimo problematikon, mėginusį nesąmoningai „išrašyti“ savo kaltės jausmą, veikėjų paveikslais aiškintis savo paties gyvenimą, kurį, tiesa, suvokė kaip neatsiejamą giminės ar netgi tautos gyvenimo dalį. Daugelyje Pietario prozos tekstų pasikartojantis moralinio nuopuolio ir materialinio nuosmukio motyvas ne sykį pateikiamas istorinėje perspektyvoje. Jį galėtume apibūdinti paties Pietario formuluote iš apysakos *Kelionės*: „Diktų tėvų maži vaikai.“ Šie žodžiai, beje, tikrų apysakos epigrafu, nes giminės nuosmukio motyvas joje kartojasi įvairiais variantais daugelio veikėjų lemtyje. Tiesa, griauančiai laiko ir lemties jėgai autorius pozityvistiskai priešina racionalios ir praktiškos žmogaus veiklos sėkmę, sukurdamas idealų, laiko neįveikiamą mokytojo-ūkininko Kujalio paveikslą. Apsakyme „Kreivos atžalos“ praeinamybė ir lemtis triumfuoja, o pozityvi žmogaus pastanga atsinaujinti, pasitelkus mokslo naujoves, netgi paradoksaliai pagreitina lemties užprogramuotą nuosmukį. Nykstamybės ir atminties kontrapunktais remiasi jo memuarai, egzistencinės įžvalgos iškyla ir laiškuose, įsiterpia į įvairius prozos kūrinius lyriniais meditaciniais intarpais. Šie subjektyvumo proveržiai, radęsi iš lyrinės kūrėjo prigimties ir iš jo vienatvės bei nostalgijos, iš įpročio kalbėtis su savimi ar užsisvajoti, yra naujas elementas lietuvių prozoje.

Deja, rašytojui pritrūko talento savo egzistencinėmis nuojautomis persmelkti visus kūrinių struktūrinius lygmenis ir sukurti meniškai vientisą tekstą – dažniausiai jos lieka tik eskiziškai nužymėtos, bet iki galo neišrutuliotos. Giliai užgriebęs, Pietaris vėl pasiduoda jį atakuojančios medžiagos gausai ar žodinio pasakojimo stichijai ir toliau sklandžiai slysta gyvenimo paviršiais arba ima moralizuoti. Dalį rašytojo meninių netesėjimų galėtume paaiškinti ir anuometinės lietuvių literatūros utilitariškumu, jos sociokultūrinio funkcionalumu: estetinis kūrinių vientisumas tokioje literatūroje buvo tikrai ne pats svarbiausias rašytojo rūpestis.

Keidošių Onutė – vienas drąsiausių pozityvistinės ir tautinės emancipacijos projektų XIX a. pabaigos lietuvių literatūroje: juo modeliuojama valstiečių kultūrinė bei tautinė laikysena tautinio atgimimo epochoje. Apysakoje koncentruotu pavidalu, kone programiškai pateiktos svarbiausios Pietario pozityvistinės pažiūros bei idėjos: jo pasitikėjimas švietimo ir mokslo galia, tikslųjų mokslų, visų pirma chemijos, favoritizavimas, visuomenei naudingos veiklos idėja, bet ypač – pozityvistinė socialiai ir tautiškai aktyvaus, racionalaus žmogaus, kaip pavadintų Vaižgantas, „protų naujienų“, koncepcija.

Kūrinių konflikto branduolyje – sena ir nauja opozicija, pateikta gana atvirais, kone publicistiniais žodžių mūšiais tarp „konservatorių“ ir „modernistų“. Pats autorius šią apysaką vadines poleminiu straipsniu ir norėjęs juo apginti apšmeižtų studentų „litvomanų“, bet pirmiausia, regis, savo paties, garbę bei išdėstyti pozityvistinę lietuviškumo programą. Apysakoje Pietaris surenka stereotipinių ano meto Lietuvos kultūrinių personažų ansamblį ir padalina jį į du polemizuojančius sparnus, atstovaujančius konservatyviam lenkiškajam ir moderniam lietuviškajam patriotizmui. Konservatyviojoje pusėje randame senąjį kunigą prabaščių, lenkiškojo patriotizmo atstovę poniją bei intrigantą lenkstudentį. Moderniajam sparnui pirmiausia atstovauja studentai, Onutė, vikaras ir jaunas valstietis Kurpiūnas, būsimasis Onutės vyras. Iškreipto modernumo atstovas – socialistuojantis

¹⁵ Ibid., 91.

¹⁶ Brazaitis 1980, 1:493.

mokytojas Skriaudupys, nepripažįstas „nei tikybos, nei tautos“. Vyresnioji valstiečių karta, jaunųjų veikėjų tėvai, yra daugiau reaguojantis fonas.

Įdomu, kad svarbiausioji poleminė apysakos pajėga yra ne studentas Vincų Vincas, neabejotinai autobiografiškas veikėjas, bet jo vaikystės draugė Onutė. Ji Pietario vaizduojama kaip guvaus proto mergaitė, iš pradžių pati praregėjusi lietuviystei, po to gebanti ir kitus jon atversti. Pasimokiusi miestelyje pas ponią lenkę, pasisvečiavusi pas tautiškai susipratusius studentus, ji grįžta namo kaip didžiausia kaimo buities ir dvasios modernizatorė ir diplomatė, galiausiai sėkmingai harmonizuojanti apysakos pradžioj pakrikusią kaimo bendruomenę.

Apysaka skelbta 1897 m. *Tėvynės sarge*, taigi jau pasirodžius Maironio *Tarp skausmų į garbę*. Tad poemos Anusė, galimas daiktas, turėjo įtakos *Keidošių Onutės* paveikslui. Tarp jų esama akivaizdžių panašumų, tik Onutė yra pozityvistiškai laisvesnė ir savarankiškesnė, gebanti patraukti lietuvių studentų pusėn netgi lenkiškojo patriotizmo atstovę ponią ir atverti akis suklaidintam prabaščiu – paskutiniajai kaimo konservatyviojo sparno atsparai. Jo praregėjimą autorius palydi kultūriškai gana įžvalgiu komentaru apie permainų dramatiškumą: „Senos nuomonės, sujudintos pamatuose, dabar iro, griuvo. Kilo naujos. <...> Iro ir griuvo senos nuomonės, bet su jomis tartum iro ir griuvo jo esybėje ir dalis jo paties.“¹⁷ Bet apskritai apysakos autorius psichologiniais niuansais ar įtikinamumu per daug nesirūpino. Jam magėjo tekste pateikti sklandžią visuomenės modernėjimo bei lietuviškėjimo viziją – pozityvistinę pasaką, pasibaigiančią teigiamųjų veikėjų dorovine bei idėjine pergale ir... laimingomis vestuvėmis.

Kelionės – lietuvių skaitytojui mažai žinomas, bet mūsų literatūros raidoje ypatingą vietą užimantis ir visokių estetinių įdomybių pažeriantis kūrinys. Siužetiniu karkasu ir keliaujančio pasakotojo figūra jis lyg ir pratęstų lietuvių didaktinės apysakos tradiciją, tačiau atstumas tarp jų – nepaprastai didelis. Pietario *Kelionėse* keliauja du broliai, ieškodami seseriai tinkamos „kolonijos“. Tiesą sakant, šiuo praktišku tikslu rūpinasi tik vienas brolis – praktiškojo proto atstovas. Pasakotojas yra tik jo palydovas, išnaudojantis kelionę savo etnokultūriniais stebėjimams ir apmąstymams. Kelias, vedantis iš gimtinės mozūrų linkui, tam itin parankus, nes leidžia palyginti lietuvių su mozūru (žinoma, pastarojo nenaudai) ir išryškinti tautų būdo savitumus.

M. Valančiaus *Palangos Juzės* pasakotojas taip pat yra jei ne tautiškai, tai bent etnografiškai angažuotas, tačiau jų santykis su vaizduojamu pasauliu ir su adresatu esmingai skiriasi. Valančius dar inscenizuoja žodinio pasakojimo situaciją, o Pietario pasakojimas yra ryškiai subjektyvizuotas: jo pasakotojas dažniausiai tik stebi, klauso ir klausia, retkarčiais įsivajodamas ar filosofuodamas apie pasaulio kaitą. Pietario *Kelionės* driekiasi ir į praeitį: pasakotojas mėgina fiksuoti ne tik etnografinės lietuviškumo ribas, bet ir jo istorinę kaitą (svarbūs šiuo požiūriu senuko bajoro pasakojimas apie bajorų kaimą bei senutės prisiminimai apie sukilimus ir sunkmečius). *Kelionėse* pasaulis veriasi iš vidinės stebėtojo perspektyvos, nušvinta jo dvasios atspalviais, apipinamas jo apmąstymais ir emocijomis. Meniška įtaigūs, gyvybingi apysakos gamtovaizdžiai yra tarsi lieptas tarp realybės ir vaizduotės, tarp dabarties ir praeities. Štai vienas jų:

Užsėta kaimais, apžėlusi medžiais, žemė artyn palių slenksčiais leidosi žemyn. Padūmavę rausvomis miglomis, žemai glūdojo slaptume palios, mirgėjo, tartum degė visokiais dažais. Brūzgynai, krūmai, apkežė medeliai, regimi ne per toli, tolyn dunavo, blizgėjo...

Ant anos pusės artimų krantų kaip sargai stovėjo aukšti, tamsiai žali lapoti medžiai; liemenys jų, aplieti karštais raudonais aušrinės saulės spinduliais, švietė įvairiais dažais. Aukštai pakilęs Varnupių kalnas liūdėjo ant kranto, tartum paskendęs į galias dūmas, tartum laukdamas, kada sujudės nauju gyvenimu ainiai milžinų (didvyrių), pašarvotų po juoju. Liūdėjo ir laukė. Karšta vasaros saulė kilo vis aukšty. Vėjas blaškė miglas nuo palių, bet jos vis dūmavo.¹⁸

Ne sykį būtent gamtos sužavėtas pasakotojas grimzta savin ar praeitin, gamtos vaizdan įkomponuojama istorinė atmintis, o iš „užsidūmojimų“ grįžtama realybėn egzistenciniu atodūsiu ar

¹⁷ Pietaris 1973, 183.

¹⁸ Ibid., 234.

aktyvuojančiomis pozityvistinėmis „mislimis“ „ant naudos mūsų vaikų“. Jau vien tokia laikų ir perspektyvų kaita, netikėtai kultūrinės atminties blyksniais ar gamtovaizdyje sutelkta kultūrinė informacija Pietaris nusipelno lietuvių prozos novatoriaus vardo.

Novatoriški ir apysakoje sukurti eskiziniai portretai. Portretuojamieji atsirenkami taip pat subjektyviai, o atrankos principas – pasakotojo dėmesys krašto kultūrai, nacionaliniam charakteriui ir tautos lemčiai – čia jau visai kitas nei didaktinėje ir netgi nei realistinėje tradicijoje. Apysakoje Pietaris pristato visą būrį veikėjų keistuolių: bajorą K...čią, Uną, dėdę Joną, mokytoją Kujalį, autoriaus dar kitaip vadinamą „navatnėliu“. Pasakotoją domina veikėjų kūrybingumas, o ne jų ydos ar dorybės. Pats kūrybingiausias iš jų – „jo milysta“ Unas, šmaikštuolis ir eiliarašys. Jo improvizacijose hegzometru apie mūžą nesunku atpažinti ir paties Pietario kūrybinę autoironiją bei jo negalėjimą apsispręsti, koku tonu „groti“. Pats didaktiškiausias *Kelionių* personažas mokytojas Kujalis sukurtas kaip idealaus ūkininkavimo ir racionalaus gyvenimo pavyzdys, prūsiško praktiškumo modelis (prisiminkime, Pietario simpatijos prūsams buvo ne tik švietėjiškos, bet ir romantinės, su jo lietuviškumo geneze ir ribomis susijusios!). Mokytojo sodybos aprašymas prikaišytas labai konkrečių ir detalių praktinių patarimų. Taigi subjektyvųjį pasakotoją taip pat retkarčiais pagauna praktinis ūpas, ir tuomet pasakojimas perjungiamas į didaktinį švietėjišką registrą. Vienoj kitoj vietoj išnyra blaivybės tema, bet pasakotojas pats nemoralizuoja: jo vietoj humoristine intonacija prabyla kitos apysakos figūros.

Apysaka, kaip ir ne vienas trumpesnis Pietario kūrinys ar atsiminimai, turi nemaža estetinio žavesio, tiesa, netolygiai tekste pasiskirsčiusio. Labiausiai vykę jos fragmentai yra, be abejonės, vieni gražiausių ir romantiškiausių XIX a. lietuvių prozos pavyzdžių. *Kelionėms* stiliumi bei nuotaika artimos yra Pietario memuarinės apybraižos – jose pateikta vykusių portretinių eskizų, siejamų kūrinio žanrui itin pritinkančio amžinos kaitos ir praeinamybės leitmotyvo.

Algimantas. Stambiausias Pietario kūrinys romanas *Algimantas* literatūros istorikų įvairiais aspektais naršytas, tikrintas žanro kriterijais, lygintas su kaimynų istoriniais romanais ir kritikuotas dėl visokių netobulumų. Net ir pripažįstant, jog „romano intriga rezgama patraukliai, pasakojimas grakštus, o vaizdingos kalbos turtai žarstomi saujomis“¹⁹, sunku pritempti *Algimantą* tiek prie istorinio, tiek ir prie nuotykinio romano europinių standartų (tai yra įtikinamai atskleidęs V. Kubilius, lygindamas Pietario *Algimantą* su W. Scotto (Skoto) istoriniais romanais). „Išoriškai, – pasak G. Viliūno, – „Algimantas“ yra nuotykių romanas“, tačiau nuotykinis siužetas „čia yra daugiau priemonė <...> istorijos paveikslui išskleisti (plg. ir kūrinio paantraštę: „Lietuviai XIII šimtmetyje“).“ „Romane teisingai atkurti bendriausi šio laikotarpio Lietuvos politinės situacijos bruožai: susiskaldymas, sričių valdovų tarpusavio kovos, tam tikra grėsmė iš Rytų, vienijimosi pradžia, įpinta ir daugiau epochos politinių realijų“, tačiau „Algimanto“ senovė yra „perdėm kaimiška ir buitiška“, „XII–XIII a. Lietuvos paveiksle labai aiškiai matoma XIX a. pabaigos valstietiška, sociališka gana vienalytė lietuviškoji visuomenė, kylanti, kaip ir „Algimante“, prieš rytinio kaimyno priespaudą.“²⁰

Pietario romanas, kaip, beje, ir daugelis XIX a. lietuvių literatūros tekstų, įspūdingiau skleidžiasi kultūriname, o ne estetiniame kontekste. Galima priekaištauti Pietariui dėl nepakankamos jo ištikimybės istorinei autentikai, menkos psichologinės veiksmo motyvacijos, personažų seklumo ar dar dėl daugybės kitų žanrinių netesėjimų. Bet nedera užmiršti, jog daugeliu atveju juos nulėmė ne tik autoriaus talento mastas, bet ir XIX a. lietuvių kultūrinė vaizduotė bei anuometinės literatūros funkcijos. XIX a. literatūros tekstas itin artimai, dažniausiai programiškai susietas su savo sociokultūriniu kontekstu: jo svarbiausioji funkcija neretai yra šį kontekstą (sociumą ir kultūrą) formuoti. *Algimantas* šiuo požiūriu nėra išimtis: rašydamas istorinį romaną, Pietaris jautėsi kurias jei ne pačią Lietuvos istoriją, tai bent jau formuojąs lietuvių istorinę ir tautinę sąmonę. Be to, romanu jis siekė polemizuoti su svetimųjų sukurtomis tos istorijos versijomis.

Ta proga derėtų prisiminti, jog XIX a. lietuvių kultūra brendo kryžminėje poleminei ugnyje, ne tik mėgindama atremti įvairaus masto ir pobūdžio svetimųjų (visų pirma rusų ir lenkų) kėsinimąsi į lietuviškumą, bet ir įveikti vidinę painiavą: iš savo ankstesnio heterogeniškumo išsikristalizuoti į

¹⁹ Zalatorius 1974, 165.

²⁰ Viliūnas 1992, 32–35.

lietuviškumo grynuolį. Suprantama, jog saviidentifikacijos procesas, vykstantis kultūrinės defenzyvos sąlygomis, ypač išryškino *sava–svetima* opoziciją. Šio proceso paženklinta visa Pietario kūryba ir ypač jo romanas *Algimantas*. Lietuviškumo–nelietuviškumo opozicija, programiškai suformuluota romano pratarmėje, reiškiasi visuose kūrinio struktūriniuose kloduose. Romano idėjinėje konstrukcijoje ji tokia akivaizdi, jog verčia kalbėti apie tendencingumą (bet čia turime ir vėl daryti išlygą: tendencija išprovokuota sociokultūrinės situacijos).

Lietuviškumas Pietariui tolygus teisingumui, jis absoliutinas ir tapatinamas su amžina tiesa – teisumu. Pratarmėje jis sinonimiškas teisumui ir teisingumui, romano pabaigoje Lietuvos valstybės atkūrimas vyksta po laiminančiu amžinos teisybės ženklą (be kita ko – tai ir nuoroda į romano simbolinę struktūrą, persmelkiančią nuotykinį–istorinį siužetą). Toks lietuviškumo tapatinimas su tiesa galėjo rasti iš įsitikinimo tautinio atgimimo idėjų bei siekių teisumu. Siužete ir veikėjų paveiksluose *sava–svetima* opozicija reiškiasi kartais netgi herojiniam epui būdingais pavidalais: lietuviškumas grūdinasi tarp jam priešišku tamsių gaivalų, mėgindamas išlaikyti savo pirmąjį idealumą, moralinį tyrumą ir aukštą dvasinę kultūrą (plg. XIX a. kurtus latvių ar estų herojinius epus, mitologizuotu žodžiu esmingai prisidėjusius prie tautos kultūrinės integracijos).

XIX a. tautinio atgimimo problematika Pietario romane pro viduramžių dekoracijas prasišviečia taip stipriai, jog netgi buvo suabejota romano istoriškumu. Istorinė *Algimanto* autentika, kruopščiai istoriko A. Nikžentačio patikrinta ir pasverta²¹, vis dėlto leidžia romaną be didesnių išlygų laikyti istoriniu. Tačiau korektiškai komentuoti *Algimanto* istoriškumą įmanoma tik remiantis Pietario istoriografija bei jo istorijos jausmo savitumu. Romano istoriškumo pobūdį programiškai suformuluoja pats Pietaris kūrinio pratarmėje, pabrėždamas ir įtvirtindamas kūrėjo vaizduotės teises: „Aš užsikėsiau čionai nubrėžti paveikslėlį mūsų praeities, kaip ta praeitis atspiešė mano vaidentuvėje.“ Taigi skaitytojas gali laukti ne autentiško praeities vaizdo, o paveikslėlio, atspiešusio vaizduotėje, arba, kitaip tariant, istorijos, estetiškai atsispindėjusios dabartyje.

Pietario vaizduotėje Lietuvos praeitis „atspiešia“ mitinėmis, laiko ir istorijos cikliškumą teigiančiomis formomis: jo praeities vaizdas – tai ir Lietuvos ateities vizija (baigiamoji romano scena tai aiškiai paliudija). Be to, romano praeitis taip pat turi savo praeitį – romane judama kaip tik XIX amžiaus Lietuvos aktualiųjų vilčių trajektorija: siekiama atgauti prarastą valstybingumą, suvienyti išblaškytas pajėgas, atstatyti politinį ir socialinį bei apskritai žmogišką teisingumą. Atkreiptinas dėmesys į prarastosios Lietuvos vardą. Pietaris senąją, idealiąją Lietuvą vadina Viešąja Lietuva. Ir tame pavadinime taip pat atpažįstami XIX a. politiniai bei kultūriniai lietuvių lūkesčiai vėl išeiti į Europos viešumą. Autoriaus dėmesio centre yra lietuvių ir slavų konfliktas, veiksmo vieta – pietrytinė Lietuvos teritorijos dalis, tautinės integracijos ideologams buvusi įvairiais atžvilgiais problemiška. Visa tai tik dar sykį įrodo tiesioginę Pietario istorinės vaizduotės priklausomybę nuo tautinio atgimimo politinių kultūrinių aktualijų. Su aistra *Algimante* piešiami atgyjančios Lietuvos vaizdai savo dinamika primena spartų kaimo atsinaujinimą *Keidošių Onutėje* ar tautos visuotinį atgimimą Maironio *Jaunojoje Lietuvoje*. Visi trys kūriniai yra panašūs ir itin stipriai jaunystės paradigma.

Pietario, kaip ir daugelio lietuvių tautinių romantikų, sąmonėje XIX amžiaus ir viduramžių heroizmas buvo netikėtai suartėję (šis suartėjimas užfiksuotas ir pačioje atgimimo sąvokoje). Praeiti skaitydami dabartį ar modeliuodami ateitį, tautiniai romantikai tam sąmoningai provokavo ir skaitytoją, tikėdamiesi iš jo panašaus dvasios šuolio per šimtmečius. Taip valstiečiuose buvo siekta atkurti (ar sukurti) istorinio tęstinumo jausmą, sustiprinti jų savigarbą ir sąmoningą lietuviškumą. Pietaris, savo istoriografijoje ir beletristikoje tvirtinęs, esą lietuvių valstiečiai kilę iš senovės Lietuvos kunigaikščių, tai darė ypač nuosekliai ir atvirai. Kurdamas lietuviškosios valstietijos kilmingumo mitą, jis atsirėmė į savo paties aukštos kilmės versiją bei į valstiečiuose teberusenusią kitokios – laisvos ir kilmingos – būties atmintį, jų orumą bei išmintį. Todėl istorinės perspektyvos stygių romane galima būtų interpretuoti ir kaip sąmoningą autoriaus siektą sukurti Lietuvos istorijos bei lietuviškumo tęstinumo įspūdį. Praeities didikai yra tik dabartinių valstiečių protėviai, tad ir jų bendravimo

²¹ Pietaris 1989.

valstietiškas paprastumas negalėtų niekam užkliūti, juoba – valstiečiui skaitytojui.

XIX a. pabaigos Lietuvos aktualijos lengviausiai įžvelgiamos idėjų lygmenyje, tačiau jomis pakrautas visas romano siužetas, jos atpažįstamos veikėjų ansamblyje bei jų funkcijose. Romano veikėjai, neišskiriant nė Algimanto, nėra pakankamai individualizuoti, antra vertus, jie nėra ir beveidžiai: kiekvienas turi savo spalvą, nulemtą visų pirma jų funkcijos romano siužete. Pagal ją veikėjai grupuojasi į ganėtina aiškią ir kultūriškai ženklišką sistemą. Akivaizdu, jog autoriui rūpėjo ne kurti dramatiškus charakterius (rankraščiuose išlikusi ir pirmoji, dramatinė *Algimanto* versija), bet tobulus tam tikrų kultūrinių istorinių funkcijų vykdytojus. Panašus veikėjų etnokultūrinis funkcionalumas būdingas ir tautinio atgimimo epochoje neva rekonstruotiems, bet iš tikro kurtiems herojiniais epams.

Algimanto veikėjų ansamblis kone simetriškas, kiekvienas protagonistas turi savo antagonistą: valdovai Tranaičiai (Algimantas ir jo motina) – Romaną ir Aršųjį su Aršiene; Tranaičių ištikimiausias pagalbininkas ir ideologas Basasis – Aršienės popą Kostą; ryšininkas tarp priešiškų stovyklų Virpša – Aršienės pasiuntinį Semiką. Į priešiškas poras grupuojasi juodvėšių didikai Nemūra ir Vitortas, kliaudininkas Bukotukas ir plėšikas Skučas, Danutė ir Algutė. Šį sąrašą dar būtų galima tęsti. Bendroje sąskaitoje nusvertų teigiamoji stovykla, ir ne vien kokybiškai, bet ir kiekybiškai: teigiamieji, susigrupuojantys apie Algimantą, turi daugiau atsisakojimų, daugiau juos lydinių, jų funkcijas ir pobūdį pakartojančių figūrų (tarkim, nuo Virpšos atsisakoja jaunų šaunuolių trijulė. Basajam gelbsti pirklys Arminas ir t. t.).

Centrinė romano figūra Algimantas, tautos vadas ir vienytojas, jos lemties ir heroizmo reiškėjas, turi net keletą jį įvairiai papildančių ir sustiprinančių figūrų. Viena iš jų – Erdivilas. Iš pradžių atrodęs lyg ir nuotykinis personažas, vėliau romane jis įgauna vis daugiau dramatiškų bruožų, išauga į herojų, nutrūktgalviškais žygiais mėginantį užtrenkti vidinį nerimą ir įskaudintą širdį, šis žmogiškas, meilės ir melancholijos jausmais sušildytas, moterų siužetinėmis linijomis apipintas paveikslas kompensuoja nuobodoką ideologizuoto Algimanto aiškumą.

Moteriška Algimanto antrininkė yra Samadžiukė-Aldona. Abu jie – tos pačios Viešosios Lietuvos valdovų palikuonys, turį vienodą teisę į atkurtos Lietuvos valdovo sostą. Panaši ne tik jų kilmė, bet ir lemtis: abu vaikystėj pagrobti ir tik vėliau atgavę savo identitetą. Ši dviguba identiteto praradimo ir atgavimo istorija perteikia bene skaudžiausią XIX a. lietuvių kultūros problemą ir remiasi realiai išgyventais nutautėjimo bei tautinio praregėjimo faktais. Be to, ji liečia ir bendresnę, romantizmui apskritai esminę užmaršties ir atminties temą. Aldonos siužetinė linija romano intrigai nebūtina, gal netgi ją perkrauna. Bet kultūrinės vaizduotės požiūriu ji svarbi ir reikšminga, nes taip pasiekama kone tobula vyriškojo ir moteriškojo elementų pusiausvyra tautos būtyje.

Moteriškoji pusė romane apskritai įspūdingai reprezentuota. Teigiamųjų moterų paveikslai priartėję prie tėvynės metaforizuotų pavidalų: Tranaitienė – apleista tėvynė motina pilies griuvėsiuose, herojiška šauklė į kovą, ideologinė Algimanto įkvėpėja; Aldona – atgimstanti, bundanti Lietuva. Danutė sukurta pagal romantines (ar net pasakiškas?) lietuviškojo moteriškumo klišes: skaisti mergelė, romi valdovo žmona, pagimdanti jam sūnų. Neigiamosios moterų figūros išsirikiuotų pagal vis stiprėjančią laumiškumą ar net raganiškumą tokia eilės tvarka: Algutė ir jos motina – Našlaitė – Aršienė.

Kompozicinėmis bei idėjinėmis funkcijomis iš veikėjų ansamblio išsiskiria dainius Sereika ir Narų (Novų) senis – ne tiek veikiančios, kiek stebinančios, vertinančios, medituojančios figūros. Tekste jos reprezentuoja dvasinę tautos būtį, senąjį ir naująjį jos sakralumą. Abu jie yra veikėjai-mediumai: ryšininkai tarp kartų, tarp būties ir kasdienybės, pagaliau ir tiesioginiai autoriaus ideologijos reiškėjai. Senis kanklininkas sukurtas pagal romatinės Lietuvos literatūros šabloną: jis pasirodo teksto pradžioje, pirmajame skyriuje, vaizduojančiame idilišką lietuvių bendruomenę, kaip jos kūrybingos dvasios tobulas reiškėjas – dainius vaidila. Romantinės vaizduotės stereotipais parengiamas archajiškas scenovaizdis tolesniam veiksmui, o dainiaus giesmėje apie dainą suformuluojama kūrėjo programa. Ja Pietaris priartėja ne tik prie lietuvių tautinių romantikų, bet ir prie Vakarų Europos romantizmo, teigusio tikrą poetinę kūrybą esant spontanišką, tarsi išaugančią iš kūrybingos gamtos.

Senio kanklininko giesmėje pasaulis regimas kaip atviras kūrybos ratas, nenutrūkstanti apytaka tarp gamtos ir žmogaus, ore skambančių balsų ir širdies, tarp senovės, dabarties ir ateities kartų:

Kaip iš kviečio šiaudelių pratusios rankos pynę nupina, kaip mokyta merga iš siūlų staklėse rašytus rinktinius suvadžioja, teip ir iš balsų, skambančių ore, dainorius sudeda dainas ir sukrauja širdyje. Laukstu vienok dainoms širdyje kaip laukstu saulės spinduliui už debesėlio. Jos veržiasi per lūpas dainoriaus ant karštų spindulių saulės, ant sidabrinės šviesos mėnulio. Ir dreba jos mielai, drauge su spinduliais laidos, ir sklinda tamsios nakties slaptose. Dainas gauda laukuose javai, lankose žolės ir aukšti upių krantai, giriose medžiai kasoti, kalnuose kalnai aukšti. Bet daugiausiai giesmių ir dainų medžiuose senų kapų lieka. Tiktai čionai tos dainos į raudas pavirsta. Paklauskie, kaip liūdnei ošia senų kapų medžiai!..

– Nori, vaikel, būti dainorium, tai klausyki prigimimo dainas ir krauki širdyje. Klausyki senų senovių aidus, ką tvoskia nuo mūsų žemės, prosenių jausmus pajauski, ir krauki viską širdyje, jeigu ten randasi vieta dėl labo. Glūdumuose girių, skarduose upių, ant senų kapų mūsų prosenių liūdi užkeikti dainų baisai. Nuo tenai juosius imki, o būsi dainorium. Žmogus dainorium tave neišmokys.²²

Vėlesniame tekste senio vaidilos funkcijas iš dalies perima Narų senis, filosofuojantis ir pamaldus ryšininkas tarp praeities ir ateities. Jis išnyra siužete lemtingaisiais momentais ir padeda pagrindiniams veikėjams save atpažinti bei susivokti situacijoje (Danylos-Ilgūno-Algimanto grįžimas Lietuvon ir metamorfozės, Samadžiukės-Aldonos grįžimas viešumon ir metamorfozės). Narų senis yra vienas iš trijų Viešosios Lietuvos valdovų giminės palikuonių, susijęs su pagrindiniais veikėjais Algimantu ir Aldona giminystės ir valstybingumo ryšiais. Kartu jo paveikslu pabrėžiama, jog kraujo ryšys be kutūrinės atminties nefunkcionuoja. Savo gyvenimu jis teigia krikščionybės idealus, bet pastarąją išaugina iš senojo lietuvių tikėjimo, kuri teigia buvus humanišką („Mūsų senas tikėjimas skelbia, jog dievai nemėgsta vaitojimų nei kančios“). Romane jam skirtas labai svarbus ideologinis vaidmuo: senovės lietuvių aukštą dvasinę kultūrą susieti su krikščioniškąja Vakarų Europos kultūra. Toks dvigubas – senameldiškai krikščioniškas – sakralumas, pateiktas kaip sektinas pavyzdys, dar sykį atskleidžia sintezėn linkusią Pietario ideologiją ir drauge primena dažniausiai intuityvią aušrininkų pastangą derinti abi religijas. Pietaris senosios Lietuvos modernėjimą savo romane sąmoningai ir kryptingai sieja būtent su krikščionybe. Pradžios arkadišką bendruomenę su jos dainiumi romano pabaigoje keičia visuomeninė istorinė Lietuvos „suejimo“ idilė su istoriškai politiškai angažuota, naująjį sakralumą reprezentuojančia Narų senio figūra. Su ja romano realybėje pasirodo ir naujosios kultūros ženklai bei idealai, įjungiantys Lietuvą Europon: knygos lotynų kalba, poreikis mokytis ir šviestis, santarvė kaip alternatyva savanaudiškoms kunigaikščių tarpusavio kovoms, šios dvi figūros yra ir svarbios kompozicinės teksto atramos: įrėmindamos romano veiksmą, jos daro tekstą simetrišką ir išbaigtą.

Jau vien romano veikėjų apžvalga rodo, jog kūrinys lengvai skaitomas kultūriniu kodu, sekant, kaip jame reiškiasi taurinio atgimimo epochos aktualijos bei jos kultūrinė vaizduotė. Kelias nuo patriarchalinės iki istorinės-valstybinės idilės, sutvirtintas veikėjų santuokomis, savęs atpažinimai ir praregėjimai ar atsivertimai, prarasto tautinio sąmoningumo atgavimas, kartų kaita ir ryšys su senove – tai svarbūs siužetiniai konstruktai, randami ne tik šiame romane, bet ir Maironio poemose. Romane, panašiai kaip ir Maironio *Tarp skausmų į garbę*, netgi pagerbti tautinio atgimimo veikėjai: Pietario Basasis su jo vienintele funkcija surasti ir grąžinti Lietuvon Algimantą (prarastą lietuviškumą), atgaivinus jame lietuvių sąmonę, – tai gana akivaizdi aliuzija į J. Basanavičių. O Basojo pagalbininkui pirkliai Arminui duota poeto aušrininko pavardė. Tad romaną galima skaityti ir kaip užšifruotą pasakojimą apie lietuvių tautinio atgimimo heroiką.

Romano estetinis pavidalas nėra be kliaučių, bet jame esama ir nemaža savitumų. Romano veiksmas susideda iš pasikartojančių ir vienas kitą gana vykusiai keičiančių sekvencijų: idiliški švenčių ar pasilinksminimų vaizdai; bėgimas, gaudymas, persekiojimas, pagrobimas; istoriniam romanui būdingos nelaisvės, rūmų intrigu, mušių, kankinimų ir egzekucijų scenos. Jas pajvairina meilės, moterų ir vyrų santykių linijos. Pasakojimo tempas paprastai gana greitas, daugiau nuotykiniam

²² Pietaris 1989, 20–21.

žanrai ar pasakai būdingas. Tačiau dinamiškus epizodus ir greitą pasakojimo ritmą ne sykį keičia idiliški epizodai ir banguojanti, prie ritminės prozos priartėjusi, o kartais net dainiška intonacija. Pietaris protarpiais sulaiko greitą įvykių tėkmę, sustabdo skubrą pasakojimą ir tarsi užfiksuoja vieną ar kitą vaizdą: tapo jį su pasimėgavimu, su nuostaba, pats jo grožio pagautas, – tokie būtų laidojamo Basojo, lietuvių dievams meldžiančiosi Samadžiukės, kaunančiosi Algimanto portretai, įgavę sakralaus švytėjimo. Į atskirą pynę susibėgtų gamtos vaizdai, lyriškiausios ar pasakiškai gūdžiausios teksto vietos, intonacija bei nuotaika primenančios senojo dainiaus giesmę romano pradžioje. Tokiais estetiniais bei emociniais teksto sutankėjimais autorius paprastai išryškina jam itin svarbias temas bei motyvus. Pasikartojantys romano epizodai ir situacijos atlieka savotiškų refrenų funkciją, jais tekstas tvirčiau kompoziciškai suaudžiamas. Siužeto nelygumus išlygina pasikartojimų logika ir netgi kompozicinė simetrija. Tad romano formą, nors ir ne itin stipriai, yra paveikusi lyroepinė tradicija.

Estetinė Pietario vaizduotė *Algimante* juda romantinės Lietuvos lyroepikos nužymėta trajektorija, remiasi jos vaizdų, kartais jau tapusių emblemomis, fondu, kurdama archajišką Lietuvos vaizdą. Su ja suartina ir ypatingas autoriaus jautrumas liaudies kūrybai. Į romano tekstą retkarčiais meistriškai įpinama lietuvių liaudies daina: ja kuris nors iš romano herojų išdainuoja savo jausmus ar dvasios būseną, ir tokie atvejai geriausiai įrodo, jog Pietaris rėmėsi daina, rekonstruodamas praeitį ir konstruodamas siužetą. Kai kurie romano epizodai, tarkim, jaunuolių varžymasis dėl karčemininkės dukros, Danylos-Ilgūno kelionė namo miškais ar Erdivilo ir Samadžiukės dainiškas dialogas, kritusiųjų laidojimo motyvas (kapas – ant jo pasodintas medelis – jame čiulbantis paukštis), yra išauginti iš liaudies dainos. Liaudies daina atlieka tekste ne tik estetines kompozicines funkcijas, bet ir tampa vienu svarbiausių atminties lieptų į praeitį. Antai ji kartu su lietuvišku žodžiu (pasakiškas kalbančios paukštės epizodas) padeda prisiminti praeitį bei savo ištakas pagrindiniam romano herojui Danylai-Algimantui. Jam prisiminimų Lietuva – idiliškas ir dainingas, aušrininkiškai dekoratyvus kraštas. Danylos-Algimanto paveiksle sutelkta, galima sakyti, aušrininkiška atminties atgavimo sekvencija: žodis – daina – lietuvių veidai – praeitį menantis, jos ženklus saugantis kraštovaizdis.

Pilies griuvėsiai su juos saugančia dvasia, užkeiktos, vaduotojo laukiančios pilies-praeities motyvas dažnai išnirs kaip atminties figūros ir vėliau, neoromantikų kūryboje. Tai jau skoliniai iš pasakų. Liaudies pasakos patirtimi Pietaris taip pat rėmėsi, tiesa, veikiau intuityviai nei programiškai. Romano veiksmas dažniausiai vyksta kelyje: kelionė klaidžiomis giriomis pelkių kaimynystėje, panašiai kaip ir liaudies pasakose, kartu yra veikėjų išbandymas, iniciacija. Iš pasakų galėjo atkelti ir šalia upės ar saloje gyvenančio išmintingo senelio motyvas, pasakų vaizduotės paveikti epizodai su plėšikais, Norkūno pilies istorija.

Romano idėjas, programiškai suformuluotas kūrinio pradžioje ar vėlesniuose istoriniuose publicistiniuose intarpuose, nesunkiai įskaitomas siužete – veikėjų elgesyje, jų lemtyse ir apsisprendimuose, – autorius dar sykį „išgroja“ veikėjų pokalbiuose bei polemikose, kuriose tiesa yra visuomet gana skaidri ir teisią sėkmingai ginama bei įrodoma. Taip skaitytojo sąmonę svarbiausios idėjos pasiekia įvairiais kanalais, kartais ir gana deklaratyviai. Tokiais atvejais tenka kalbėti apie tautinę didaktiką, kilusią iš nepasitikėjimo skaitytoju ir per didelės ideologinės autoriaus angažuotės. Bet XIX a. antrosios pusės lietuvių literatūroje sunku būtų rasti autorių, išvengusių tautinės didaktikos.

VIETA LITERATŪROJE. Pietariui lietuvių literatūros istorijoje pripažįstamas visų pirma pasakoriaus vardas. Jis išties pratęsia žodinę pasakojimo tradiciją su jai būdingu šmaikščiu pasakorium, bet ne sykį prabyla ir anuometinei lietuvių prozai neįprastu, netikėtai subjektyviu bei lyrišku baisu. Romantiniai meditaciniai jo kūrybos fragmentai yra vieni pirmųjų lietuvių lyrinės prozos pavyzdžių. Neilga, maždaug dešimtmetį trukusi Pietario kūrybinė biografija ir ypač paskutinieji, neabejotinai romantiškiausi jo kūriniai *Kelionės* ir *Algimantas* leidžia spėti, jog romantinis lyrinis rašytojo talentas vis plačiau skleidėsi, o vaizduotė laisvėjo.

Dėmesiu įvairioms lietuviškumo apraiškoms, ypač tautiniam lietuvių charakteriui, Pietaris išsiskiria iš kitų XIX a. lietuvių beletristų. Iš pirmosios amžiaus pusės jam atitartų nebent S. Daukanto istoriniai veikalai, o XX a. pradžioje jį pratęstų neoromantinės prozos kūrėjai, visų pirma Vaižgantas ir Krėvė.

Tautine kultūrine angažuote Pietaris labiau nei kuris kitas XIX a. prozininkas priartėja prie etnokultūriškai svarios Maironio kūrybos. Akivaizdi ir jo ideologinė giminytė su aušrininkais.

Vis dėlto net ir romantiškiausiuose Pietario kūrinuose prasikiša didaktizmas, o pasakotojas ne sykį atvirai kreipiasi į skaitytoją su moraliniais, socialiniais, tautiniais ar ekonominiais pamokymais. Tiek Pietario romantizmas, tiek ir pozityvizmas yra tautiškai angažuoti ir didaktiškai nuspalvinti – pritaikyti anuometinio adresato reikmėms bei suvokimo galimybėms. Savo kūryba Pietaris nuosekliai vykdė bene svarbiausią anuometinės lietuvių literatūros funkciją: formavo ne šiaip skaitytoją, o naują lietuvių kultūrinę bendruomenę. Jo prozoje rasime socialinės bei moralinės elgsenos ir veiklos modelių, ja buvo aktyviai ugdoma skaitytojo istorinė sąmonė, fiksuojama, analizuojama ir bandoma koreguoti istorinė tautos kaita. Sociokultūrinis anuometinės literatūros funkcionalumas stabdė beletristikos vadavimąsi iš raštijos sinkretizmo ir pateisino kūrinų eklektiką.

Tiesa, negalima sakyti, jog Pietariui nebūtų rūpėjusi estetinė raiška: lietuvių literatūros ir savo prozos meninio lygio klausimą jis ne sykį kėlė laiškuose, veikiausiai estetinių intencijų skatinamas išmėgino rašytojo plunksną įvairiuose prozos žanruose. Savo kūryba Pietaris niekada nebuvo patenkintas, kūrė, jausdamas nemalonią įtampą tarp išsikelto uždavinio ir pajėgų, niekaip neišaugdamas iš mokiniškos stadijos. Tai liudija tiek duobėti tekstai, tiek rezervuoti ar net skeptiški savo kūrybos vertinimai.

Lietuvių literatūros istorijoje Pietaris taip pat buvo dažniau vertinamas skeptiškai, nei entuziastingai. Gal prie to prisidėjo ir vertintojų polinkis jo kūrybą regėti realistinės prozos kontekste ir taip jį per daug subuitinti. Iš tikro Pietario proza yra radusis iš įvairių sąskambių: jos tekstuose susiliečia didaktinės, realistinės ir neoromantinės lietuvių literatūros tendencijos ar patirtys. Į ją galėtume žvelgti ir kaip į lieptą, pervedantį anuometinį lietuvių skaitytoją iš žodinės į rašytinę kultūrą.

Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius, sudarė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 780–798.